

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Bonaventura Vulcanius als "netwerker" in de woedende baren van zijn tijd

Meerhoff, C.G.; Oranje, H.

Published in:
Nieuwsbrief Neolatinistenverband

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Meerhoff, K., & Oranje, H. (2010). Bonaventura Vulcanius als "netwerker" in de woedende baren van zijn tijd. Nieuwsbrief Neolatinistenverband, 23, 25-34.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

**N
I
E
U
W
S
B
R
I
E
F**

No. 23

NEOLATINISTENVERBAND

September 2010

INHOUDSOPGAVE

Aankondiging Neolatinisten studiedag 2010	1
Voordrachten Neolatinisten studiedag 2009	2
Maarten H.K. Jansen: ‘Sunt qui moralem sensum apud Virgilium quaerunt’: Vroegmoderne commentaren op Vergilius’ Aeneïs	2
Paula Koning: Video video quod non vides – Erasmus in beeld in zijn boeken	10
Esther van Gelder: Tulpen, tuinen en adellijke verzamelaars: Carolus Clusius in Wenen (1573-1588)	13
Ingezonden bijdrage.	25
Kees Meerhoff en Hans Oranje: Bonaventura Vulcanius als “netwerker” in de woedende baren van zijn tijd	25
Mededelingen	35
In memoriam	35
Overige mededelingen	39
Signalementen	41
Online Neolatinische teksten	49
Ledenlijst	51

Colofon *Neolatinisten Nieuwsbrief* no. 23, september 2010

Oplage: 180
Redactie: D.K.W. van Miert dirk.van.miert@huygensinstituut.knaw.nl
 H.J.M. Nellen henk.nellen@huygensinstituut.knaw.nl
 I.A.E. Buhre isabelle.buhre@student.uva.nl
Omslag: Portret van Carolus Clusius. Gravure door Martinus Rota, Italië, 1575. Universiteit
 Leiden, Prentenkabinet (I152 Rot/1)
Productie: KNAW
Redactieadres: *Huygens Instituut KNAW*
 Prins Willem-Alexanderhof 5
 Postbus 90754
 2509 LT Den Haag
 Tel.: 070 – 331 5821
 e-mail: henk.nellen@huygensinstituut.knaw.nl

Ingezonden bijdrage, ivm de opening van de Vulcanius-tentoonstelling op donderdag 14 oktober 2010 om 16.00 uur in de UB Leiden, Witte Singel 27, Leiden.

Kees Meerhoff en Hans Oranje: Bonaventura Vulcanius als “netwerker” in de woedende baren van zijn tijd

Bonaventura Vulcanius (1538-1614) was één van de eerste hoogleraren Grieks aan de oudste universiteit in de noordelijke Nederlanden, die van Leiden. Zoals bekend hing de stichting ervan nauw samen met de Opstand, die een scheiding tussen noord en zuid teweeg gebracht had. De geopolitieke scheiding, geformaliseerd in de Unies van Atrecht (Arras) en van Utrecht (januari 1579), ging gepaard met een religieuze: in de “Spaanse” Nederlanden bleef het katholicisme de officiële staatsgodsdienst, in de afgescheiden provinciën deed het calvinisme zich steeds meer gelden als de dominante protestantse geloofsrichting. Eén van de belangrijkste redenen om tot stichting van de Leidse universiteit over te gaan was gelegen in de noodzaak een nieuwe geestelijke, bestuurlijke en technische elite te vormen voor de jonge republiek. Leidende persoonlijkheden van de Opstand werden eropuit gestuurd om hoorleraren te werven voor het nieuwe Bolwerk van de Vrijheid (*praesidium libertatis*). Het was daarbij van belang een paar beroemdheden aan te trekken onder bijzonder voordelige condities: zij moesten de nieuwbakken instelling glans en luister verlenen en zo studenten uit binnen- en buitenland aantrekken. Met de komst van Justus Lipsius (1547-1606) en zeker ook die van de Franse jurist Hugo Donellus (Doneau, 1527-1591) werd deze doelstelling gerealiseerd. Toen de eerstgenoemde plotseling terugkeerde naar zijn geboorteland, de Spaanse Nederlanden, werd een waardige opvolger gevonden in de persoon van Josephus Justus Scaliger (1540-1609).

Vulcanius, die altijd wat in de schaduw van Lipsius en Scaliger is gebleven, was een voortreffelijke classicus die edities en vertalingen bezorgde van onder anderen Arrianus, Callimachus en enkele kerkvaders. In onze bijdrage willen we aandacht besteden aan enkele andere aspecten van zijn leven: zijn dichterschap en de politieke verwickelingen waarin hij al vóór zijn installering in Leiden verzeild raakte.

Hij werd geboren in Brugge als zoon van Peter de Smet (1503-1571), die het bracht tot procureur bij de Grote Raad te Mechelen. In die functie maakte hij deel uit van het administratief apparaat van de Spaanse kroon en werd hij een bemiddeld man met uitstekende contacten in toonaangevende humanistische kringen van de zuidelijke Nederlanden. Voor de opleiding van zoon Bonaventura waren die van groot belang. Na zijn studies aan de Latijnse School in Gent en Leuven, waar hij als zoveel *graeci* uit die tijd ook medicijnen studeerde, zond zijn vader hem omstreeks 1557 naar de voor religieuze verzoening ijverende Joris Cassander in Keulen. In 1559 slaagde hij er door zijn contacten in Mechelen in zijn zoon onder te brengen in de *familia* van de Spaanse onderkoning van Napels; via via trad Bonaventura uiteindelijk in dienst van Franciscus de Mendoza, een humanistisch georiënteerde bisschop, en kreeg hij het beheer over een boeken- en manuscriptenverzameling. Hij zou twaalf jaar in Spanje blijven, waar hij zich ook de beginselen van het Hebreeuws eigen maakte.

Pas in de zomer van 1571 is Bonaventura weer terug uit het zuiden: zijn vader was kort tevoren overleden. In 1574 leek hij tot hoogleraar Grieks benoemd te worden aan de (katholieke) universiteit van Keulen maar door een vechtpartij om een vrouw met een lid van de universitaire gemeenschap ging dat niet door. Via de boekenbeurs van Frankfurt vluchtte hij naar Genève en later naar Bazel. Hier kwam hij in contact met talrijke protestantse geleerden, theologen en drukkers (onder anderen de befaamde Stephanus, Henri Estienne) en werd de basis gelegd voor zijn benoeming in Leiden. Voortaan zou zijn leven zich voornamelijk afspelen in kringen van het noordelijk protestantisme. Zijn correspondentie uit die jaren, die al in 1923 werd uitgegeven, legt daarvan getuigenis af.

Zijn briefwisseling uit die vroege jaren maakt duidelijk dat Bonaventura zich het netwerken waarmee zijn vader groot was geworden al aardig eigen had gemaakt. Voor de reconstructie van de sociale en intellectuele leefwereld van een persoon zijn brieven en nagelaten papieren natuurlijk van groot belang. In de vroegmoderne periode komt daar, met name voor intellectuelen uit noordelijke contreien, nog een interessante bron bij: de *alba amicorum* van de persoon in kwestie en van diens relaties. Vulcanius toont zich een kind van zijn tijd door het bijhouden van eigen alba en, naarmate zijn eigen ster hoger rees, door het leveren van inscripties in de alba van vooraanstaande collega's en studenten. Hierdoor worden wij nog beter in staat gesteld te bepalen wie voor hem waar en op welk moment belangrijke contacten waren.¹

De reis van Vulcanius naar het noorden kan door een blik in zijn album op de voet worden gevolgd. In september 1575 ontvangt de in Spanje tot wasdom gekomen geleerde de inscripties van onder meer Théodore de Bèze, Lambert Daneau (die later ook naar Leiden zal komen) en Simon Goulart, allen steunpilaren van de gereformeerde kerk in Genève. In 1576 en 1577 oogst hij een serie inscripties in Bazel, onder andere die van de theoloog Johann Jacob Grynaeus en van de geleerde graecus en uitgever Stephanus. In september 1577 is hij weer in Frankfurt, waar landgenoot Petrus Dathenus uit Cassel, een oude vertrouweling van de Keurvorst van de Palts en van Willem van Oranje, met een aantal andere gereformeerde predikanten druk aan het beraadslagen was over confessionele kwesties maar toch een moment vond om iets in Bonaventura's album te schrijven. Dan volgt, op 31 januari 1578, de fraaie inscriptie van Janus Dousa, één van de curatoren van de jonge universiteit van Leiden: een benoeming hangt in de lucht; Vulcanius schrijft op zijn beurt een weloverwogen, lovende inscriptie in het album van Dousa. Maar Vulcanius blijft niet lang in het Bolwerk van de Vrijheid; hij trekt in mei en juni van hetzelfde jaar naar Heidelberg en Frankfurt, waar hij de inscripties van de vermaardste – gereformeerde – hoogleraren aan de universiteit, die in veel opzichten een voorbeeld voor Leiden was, mocht ontvangen. In de jaren daarna is Vulcanius nog steeds maar niet terug in Leiden: in

¹ Uit veilingcatalogi is bekend dat Vulcanius twee alba bezat; één bevindt zich thans in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel, het andere leek verdwenen; onlangs is het weer opgedoken in New York. Dankzij een project dat onder auspiciën van het Scaliger Instituut van de Universiteit Leiden werd uitgevoerd, kon het in de KB bewaarde album aan een nauwkeurig onderzoek worden onderworpen en kon er voor het eerst in de geschiedenis een congres aan Vulcanius worden gewijd. De resultaten ervan worden in het najaar van 2010 gepubliceerd. De Universiteitsbibliotheek van Leiden zal dan tevens een tentoonstelling aan de hoogleraar wijden, waarin met name schatten uit haar eigen bezit (brieven, boeken en manuscripten uit de nalatenschap van Vulcanius en van zijn illustere collega's) zullen worden belicht.

1579 en 1580 kan hij een rijke oogst aan zijn album toevoegen, geschreven in zijn geboortestad Brugge en in Antwerpen. Deze serie inscripties wordt afgesloten door een bijdrage van Marnix van Sint-Aldegonde. Pas eind 1581 is er dan eindelijk een tweede Leidse inscriptie: die van J. Lipsius; in de zomer van 1582 volgt een derde van H. Doneau. Kennelijk is hij dan eindelijk begonnen met zijn eervolle betrekking als hoogleraar in de *Griexae ende Latijnsche spraecken*. Hij zou tot aan zijn dood in Leiden blijven wonen en werken.

Wat deed Vulcanius allemaal in de periode voorafgaand aan zijn Leidse betrekking? Hij was eigenlijk al begin 1578 benoemd, maar zou pas in augustus 1581 zijn inaugurele rede uitspreken. In de tussentijd bevindt hij zich in gereformeerd Duitsland en vervolgens weer in zijn geboorteland, waar het niet bepaald rustig is te noemen: precies op het moment dat hij wordt benoemd, beginnen Gentse radicale calvinisten een offensief in Vlaanderen. Door het Spaanse gezag wordt een nieuwe landvoogd benoemd: Alexander Farnese, hertog van Parma, een kundig en geducht veldheer. In januari 1579 worden de unies van Atrecht en van Utrecht gesmeed. Ruim een jaar later, op 15 maart 1580, verklaart Filips II prins Willem van Oranje vogelvrij. Deze en andere heftige ontwikkelingen maken duidelijk dat Vulcanius terugkomt naar zijn vaderland op een cruciaal moment in zijn geschiedenis. Hij vindt er een nieuwe mecenas – en niet zó maar één: Filips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde (1540-1598), afkomstig uit Brussel, humanistisch – “drietalig” – geschoold, overtuigd gereformeerd, die zijn lot nauw aan dat van Willem van Oranje verbonden had. Na de komst van Alva had Marnix evenals de prins de Nederlanden verlaten en prompt werden zijn bezittingen geconfisceerd. Hij neemt de wijk naar Emden, treedt in dienst bij Keurvorst Frederik III “de Vrome” van de Palts, en vervolgens (1571) in dienst van Oranje, nadat hij de overgang van de prins en zijn familie tot het calvinisme had bewerkstelligd. Hij wordt aldus steeds nauwer bij de Opstand betrokken en ondersteunt deze met zijn geschriften.

In dit kader roept hij de hulp in van Vulcanius: deze moet als zijn secretaris vertaalwerk voor hem doen en ten behoeve van de Staten-Generaal in zijn plaats een geschiedenis van Holland vervaardigen: een vorm van propaganda voor de zaak van de Opstand. Het staat wel vast dat Marnix ook een belangrijke factor geweest is bij de benoeming van Vulcanius als hoogleraar. In november 1577 schrijft de laatste aan Janus Dousa dat hij in het noorden nuttig werk zal kunnen verrichten, niet alleen als classicus voor de jonge universiteit, maar zeker óók voor de “goede zaak” vanwege zijn uitzonderlijke kennis der moderne talen (*vulgarium linguarum non vulgaris notitia*): Vlaams, Frans, en vooral Spaans. Dousa laat hem inderdaad op 1 februari 1578 benoemen. Maar Bonaventura zal in de jaren daarna nauwelijks tijd hebben om zijn liefde voor de klassieken uit te dragen in Leiden. Dringender zaken roepen hem: hij moet mee met Marnix naar de rijksdag in Worms (mei 1578), om bij de Duitse vorsten begrip te kweken voor de Opstand. Tijdens de reis kon hij in Heidelberg bij illustere geleerden aankloppen; Marnix kende het hof in Heidelberg immers nog van vroeger en kon er wellicht hoogleraren voor Leiden werven. Bovendien bevond zich daar een landgenoot, net als Marnix gereformeerd en van adel, die al veel eerder benoemd was in de kerkenraad ter plaatse: dat was Johan Junius de Jonghe, heer van Roerheym en Cormaillon, die een psalmcitaat toevoegt aan Vulcanius’ album.

Het is niet duidelijk waar Vulcanius verbleef na zijn reis met Marnix naar Duitsland. Hield hij nog een pied-à-terre aan in Leiden? Vanaf juni 1578 werden de meeste brieven die hij ontving naar adressen in Antwerpen gestuurd: soms naar de drukkerij van Plantijn (Vulcanius was altijd in de buurt van uitgevers te vinden), vaak ook “auprès de Monseigneur de Sainte-Aldegonde (Anvers)”. Hij werd ook maar meteen belast met de opleiding van het zoontje van zijn werkgever, Jacob. Er viel niet veel eer aan Jacob te behalen – schrijft Vulcanius vrij ondiplomatiek aan Marnix – maar hoe kon hij deze dienst aan zijn broodheer weigeren? Hoe krap hij bij kas was (zeker na de plundering van familiebezittingen in Mechelen en Antwerpen, waar hij gewag van maakt) zal opnieuw blijken uit één van de twee brieven die hierna aan de orde zullen komen.

Een aantekening in het Jaargeldboek van het Schoolmeestersgilde te Antwerpen vermeldt in elk geval dat “Bonaventura Vulcanius Rector ten minrebroeders is toe ghelaten te moghen leeren Latijn, Griecx den 8ⁿ Septemb. anno. 1580. woent tot Leyden”. Marnix’ zoon bevond zich tezelfder tijd eveneens in Leiden, maar volgt Vulcanius naar Antwerpen; vanaf mei 1581 studeert hij weer in Leiden, opnieuw onder toezicht van zijn gouverneur, die zijn hoogleraarschap aldaar voorbereidt en in augustus zal inaugureren. In het jaar daarvoor heeft hij een vaste verblijfplaats in Antwerpen verworven: het in het Jaargeldboek vermelde voormalige franciscaner klooster, inmiddels omgevormd tot gereformeerd gymnasium. Want net als in sommige andere steden (in Mechelen, bijvoorbeeld) was er in Antwerpen een meerderheid ontstaan binnen het stadsbestuur die een radicaal protestants bestel voorstond. In 1580 en 1581 kon men Antwerpen “een calvinistische republiek” noemen. De droom – voor sommigen een nachtmerrie – duurde niet lang. Al in 1585 moest Marnix, op verzoek van de prins burgemeester geworden, de stadssleutels weer overdragen aan de hertog van Parma.

Maar in de eerste periode van deze omwenteling was er een gevoel van hoop en van triomf in de gereformeerde gelederen. De Spanjaarden waren even géén heer en meester meer in de stad. Het symbool van de Spaanse overheersing, de door Alva gebouwde dwangburcht, met in het centrum ervan het fraaie standbeeld dat de bloedhertog als bedwinger van opstand en ketterij verheerlijkte, was door de bevolking bestormd; het standbeeld, dat bij velen zoveel weerzin opwekte, was nog onder Spaans gezag op een donker plekje weggeborgen. Een modern, op humanistische leest geschoeid gymnasium opende zijn deuren. Marnix’ secretaris, tevens gouverneur van zijn zoon, kon nu mooi de leiding ervan op zich nemen.

Van de precieze inhoud van het onderwijs dat Vulcanius in zijn Antwerpse periode gegeven heeft is zo goed als niets bekend. Maar wij beschikken wel over een bijzonder document uit die periode, waarvan de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam een exemplaar bezit. Dat is een serie nieuwjaarswensen geschreven door docenten en leerlingen van het gymnasium; uiteraard in het Latijn en plechtig opgedragen aan de beide burgemeesters die de stad toen samen met de schepenen bestuurden. Eén van de burgemeesters zijn wij al tegengekomen in Vulcanius’ *album amicorum*: de vrome en strijdvaardige edelman Junius de Jonghe.

In de persoon van Junius vond Vulcanius tijdens zijn Antwerpse periode een tweede broodheer. Kennelijk leverde het nobele ambt van rector van een gymnasium annex leraar klassieke talen niet genoeg op om ordentelijk van rond te komen.

Wellicht vergoedde Marnix hem maar karig voor zijn diensten als secretaris; voor het onderwijzen van zijn zoon kreeg de rector pas in augustus 1581, toen hij al weer hoog en breed in Leiden was, een vergoeding van 40 florijnen en 12 stuivers. Hoe het ook zij, Vulcanius vond het nodig – als hem al een keus gelaten werd – om nóg een adellijk telgje onder zijn hoede te nemen: de zoon van Junius. Die heette Daniël, zoals we weten uit de bundel nieuwjaarswensen met de weidse titel *Xenia sive Congratulatio gymnasii ecclesiae reformatae, republ. et relig. instaurata, ad S. P. Q. Ant., J. Junio de Jonghe et Rogerio Leefdael Consulibus*, gepubliceerd te Antwerpen op 1 januari 1581. De redactie ervan zal in handen zijn geweest van de rector, wie de eer toeviel de bundel te openen met twee gedichten.

Het eerste gedicht is een troostgedicht voor Antwerpen, slachtoffer van de “Spaanse furie”, de moordpartij, plundering en brandstichting, waarbij eind 1576 vanuit Alva’s dwangburcht een deel van de stad was verwoest. Het is geschreven in disticha waarin de eerste regel dactylen zijn, de tweede jamben:

ANTVERPIAE

Quid fles hostili tua perdita viscera flamma,
 Micans ocelle Belgices Antverpia?
 Desine: libertas istis rediviva favillis
 Surget, nec ullis deseret te seculis.
 En iacet arx imis dira eruta fundamentis,
 Pulsa in ferocem Iberiam tyrannide.
 Sic fas: namque oculis Numen te respicit aequis,
 Iraeque tela vertit hostes in suos.
 Tu modo quae reliquis alte caput urbibus effers,
 Verbi sacrati splendidam praefer facem.
 Sic tibi, sic aliis tua rite exempla sequutis,
 Ingenti erit pietas honori et foenori.

Aan Antwerpen

Wat beweent gij uw hart dat door vuur van de vijand verwoest is,
 gij, stralend oog der Nederlanden, Antwerpen?
 Houd daarmee op: uit die as zal vrijheid, herlevend, verrijzen
 en in geen eeuwen zal zij u verlaten ooit.
 Kijk hoe de burcht van de gruwel nu ligt, uit de grond losgetrokken –
 verdreven is naar grimmig Spanje de tirannie.
 Zo hoort het ook: want de goddelijke macht ziet rechtvaardig naar ú om
 en wendt de pijlen van zijn toorn naar wie hij haat.
 Daarom, gij die het hoofd draagt, hoog boven de andere steden,
 draag hoog de fakkelgloed van het gewijde Woord.
 Zo zal voor u, zo voor anderen, passend uw voorbeeld volgend,
 de vroomheid zijn onmetelijke eer en winst.

Aan die dwangburcht en met name de sloop ervan had Vulcanius overigens al in 1578 een gedicht gewijd, waarin het bouwwerk sprekend wordt opgevoerd en zelf zijn ontreddeering mag uitdrukken: *En iaceo!* Het tweede gedicht van de bundel bezingt in elegische disticha de adelaar op het stadhuis, die als door een wonder de brand ongeschonden heeft doorstaan:

IN AQUILAM

Curiae Antverpiensis apicem

Te quicumque apicem sublimi fronte locavit
 Phoenicem voluit ponere, non aquilam.
 Nanque feris flammis illaese, rogoque superstes
 Antiquum retines en redivive decus.
 Prodigio exulta felix Antverpia, et istud
 Omen fortunae prosperioris habe.

Op de adelaar
 bekroning van het stadhuis van Antwerpen

Wie het ook was die u plaatste als kroon aan de rijzige gevel,
 wilde een feniks daar, niet dat er 'n adelaar stond.
 Want niet gekwetst door de razende vlammen, de vuurdood ontkomen,
 houdt gij uw vroegere pracht, zie! weer tot leven gewekt.
 Jubel vanwege het wonder, gelukkig Antwerpen, en laat dat
 voorteken zijn van fortuin, van een voorspoediger lot.

De verwoesting van de burcht wordt op een bijzondere manier belicht door de eerste van de twee brieven die wij hier meedelen.² Het is een moeilijk te lezen "minuut" (kladversie) die bovendien abrupt eindigt. Maar hij is interessant, omdat hij stamt uit de Antwerpse periode van Vulcanius en gericht is aan Junius de Jonghe in zijn hoedanigheid van burgemeester. Is het een heimelijke aanmoediging om snel naar Antwerpen te komen teneinde zijn nieuwe functie te vervullen? In ieder geval ontbreekt het niet aan hooggestemde, anti-Spaanse sentimenten in de tekst die wij als volgt reconstrueren:

D. Iunio

Inter omnia divinae providentiae potentiaequae documenta, quae certe innumera paucis
 [ab hinc in hoc
 nostro Belgico emicuerunt, nullum profecto exstat illustrius, Cons. Amplissime,
 metamorphōsi Antverpiana. Quid enim maius dici aut fingi potest quam
 urbem hanc in qua tyrannis Hispanica perpetuum tutissimumque sibi domicilium
 [fixisse videbatur
 subita quadam atque inopinata catastrophe in tantam libertatem assertam
 quantam ne ipsi quidem animo concipere aut optare potuissemus.

² UBL Codex Vulcanianus 36, fols 113^v, 138^v.

Quid toto orbe Christiano munitius quid formidolosius arce illa quae Scaldi apposita, nudae a muris atque moenibus urbi imminens tristissimam quandam atque ipsa morte acerbiorem servitutem non Antverpianis tantum civibus verum etiam toti Belgio universaeque posteritati minabatur. Jacet tamen illa nunc singulari Dei beneficio potius quam humana opera atque industria, ultra sui parte solo aequata et terrore omni quem qua parte urbi adversa erat immensis atque adeo Giganteis molibus incutiebat prostrato penitusque deleto exteriori sui parte qua agrum respicit integra imo et propugnaculis aucta hostium tam exteris quam intestinis nefariis conatibus [ad] summam quandam ἀμηχανίαν inducit. quin dicam de ipsa illa Arcis porta immensae molis quae ab ipsis fundamentis eruta atque in stationem navium translata, veluti tutelariorum quaedam vel λιμενοσκόπος Pallas portum ab insultibus potius longe quam tutissimum servat. Ex quo quis non eximias erga nos Dei beneficentias admiretur atque suspiciat qui universa hostium machinamenta et Cyclopicos conatus ad opprimendam libertatem publicam destinatos, ad eam ipsam instaurandam atque amplificandam et ad pomeria extendenda propagandaque urbemque iunctis propugnaculis muniendam convertit. Sequuta est admirandam hanc urbis si externam eius faciem spectes immutationem

Aan mijn Heer Junius

Onder alle bewijzen van de goddelijke voorzienigheid en macht die, talloos toch, in het recente verleden zich hebben voorgedaan in deze Nederlanden van ons, is beslist geen enkel luisterrijker, hoogedele consul,³ dan de metamorfose van Antwerpen. Wat groters immers kan gezegd of bedacht worden dan dat aan deze stad, waarin de Spaanse tirannie een voortdurende en zeer veilige woonplaats voor zich gevestigd leek te hebben, door een of andere plotselinge en onvoorziene omslag zó'n grote vrijheid ten deel is gevallen als wij zelf ons niet eens hadden kunnen voorstellen of wensen.

Wat was in de hele christelijke wereld méér een vesting, wat méér beangstigend dan die burcht die, aan de Schelde gelegen, de stad, van muren en verdedigingswerken ontdaan, beheerste. Zo bedreigde zij niet alleen de Antwerpse burgers, maar ook heel

³ Burgemeester. Zie ook de titel van de feestbundel *Xenia*. Deze benaming suggereert een datum: ná Junius' benoeming, maar vóór zijn aankomst in Antwerpen, waarschijnlijk vanuit Heidelberg; en natuurlijk na Vulcanius' aankomst in Antwerpen. Volgens zijn album amicorum zag deze J. Junius op 2 juni 1578 in Heidelberg en op 4 september 1578 is hij in Antwerpen, maar voor hoe lang? De 'Antwerpse' inscripties daarna lopen van 7 januari 1579 tot 27 februari 1580. De afbraak van de burcht vond al in augustus 1577 plaats. Kort daarop werd het gehate standbeeld van Alva vernietigd; P.C. Hooft wist Alva's meer dan levensgrote duim te bemachtigen.

de Nederlanden en het nageslacht van allen met een soort van slavernij, allertreurigst en bitterder dan de dood zelf.

Toch ligt zij nu in puin door een bijzondere weldaad van God, meer dan door het toedoen of de ijver van mensen, aan één van haar beide zijden met de grond gelijk gemaakt, en, nu alle angst die de burcht aan de stadzijde inboezemde met haar immense, ja Gigantenachtige bouwwerken, is weggeslagen en volledig teniet gedaan, haar buitenkant waar men over de akkers uitkijkt, intact is gebleven, ja zelfs toegerust met verdedigingswerken, brengt zij over de goddeloze pogingen van de vijanden, die zowel naar buiten als naar binnen gericht waren, een hoogste vorm van *hulpeloosheid*.

Laat ik voorts spreken over die toegangspoort zelf van de Burcht die, losgewrikt van zijn eigen fundamenten en overgebracht naar de aanlegplaats voor de schepen, als een soort van beschermende ofwel *havenhoedende* Pallas de haven tegen aanvallen eerder op afstand dan erg veilig beschermt.

Daarom: wie zou niet de buitengewone weldaden van God jegens ons bewonderen en koesteren, die alle werktuigen van de vijanden en de Cyclopische pogingen die erop gericht waren de publieke vrijheid te knotten, ten goede heeft gekeerd om juist die vrijheid in te stellen en te vermeerderen, om de stadsgrenzen uit te breiden en te verleggen, en om de stad te beschermen met de samengevoegde verdedigingswerken.

Er volgde op deze bewonderenswaardige verandering van de stad, als je kijkt naar haar uiterlijk voorkomen, ... (de rest ontbreekt)

Deze juichtonen, vertolkt met een retorische vaardigheid die past bij de humanist Vulcanius, krijgen echter een bijklank in mineur als men er een tweede brief aan Junius naast legt. Hier spreekt een heel andere Vulcanius: een ondergeschikte, door geldzorgen gekweld. Schuldeisers schijnen hem op de hielen te hebben gezeten, zozeer, dat de schepenen van Antwerpen in hun aanbeveling aan de curatoren van Leiden het gerucht moesten ontcrachten, als zou hij de stad ontvlucht zijn “om te vercorten synen crediteuren”, dat wil zeggen om dezen te benadelen door hen met het verlies te laten zitten. De benarde humanist schreef een brandbrief aan de burgemeester, die hij in het begin van hetzelfde jaar nog in verzen had laten ophemelen. Zal Junius ook voor de leraar Vulcanius de steunpilaar zijn geweest, die hij voor gans Antwerpen heette te zijn? Zal hij eerder dan Marnix over de brug zijn gekomen? Wij weten het niet; maar dat de gewezen rector van het gereformeerde gymnasium het benauwd had in Leiden, vlak vóór het uitspreken van zijn opnieuw hooggestemde inaugurele rede – over Homerus, met dank aan de Prins van Oranje, de grote *Alexikakos* die alle onheil heeft afgewend – lijkt wel duidelijk:

Junio

Tametsi nihil mihi a verecundia mea alienius accidere potest, quam
creditores interpellare eos praecipue
quibus omne observantiae et debeo et
habentissime defero: tamen cum me nuper
temeraria quorundam hominum iudicia
in eam necessitatem coniecerint, ut uno eodemque

ingentem aeris alieni vim, magno
 meo incommodo dissolvere oportuerit
 adeo ut exiguum aliquid pecuniae reliquum
 familiae alendae sit factum
 quod iam propemodum exhaustum est, non possum
 non hoc quidem tempore aliquam naturae
 meae vim facere teque obnixe rogare
 ut quod ex filii tui convictu mihi debetur, fratri
 meo qui gratiam tibi reddet resolvendum cures.
 Venit is ad me VII ni fallor Aprilis die
 1580. ad quem vero diem domum fuerit
 revocatus mihi non constat. Hoc certe constat
 me ad 23 februarii in Hollandiam profectum.
 Filium vero an biduo an triduo post meum
 discessum revocaris ipse melius noris. Expendi
 ut constat ex rebus quas tibi dedi praeterea in libros aliaque necessaria florenos 6.st.15
 ita ut nomine convictus et librorum mihi
 debeantur fl circiter 92 quibus si detra-
 hantur fl 25 quos accepi, reliqui erunt
 67. Eos si fratri meo numeraveris, singulari
 certe beneficio me asserueris. quod ut porro
 facias, utque hanc interpellationem quae in
 tantis rerum mearum angustiis plane est
 necessaria, non moleste feras etiam atque etiam
 rogo. Bene vale Vir amplissime. Et a me
 omnia studia et officia expectes. 14 Julii 1581

Aan Junius

Hoewel mij niets kan overkomen dat verder afstaat van mijn beschroomdheid dan schuldeisers⁴ lastig te vallen, in het bijzonder diegenen aan wie ik elk soort van toewijding verschuldigd ben en naar mijn beste vermogen laat blijken, is het toch zo dat kortgeleden de ondoordachte processen van bepaalde lieden mij in zo'n benarde positie hebben gebracht, dat ik op één en hetzelfde tijdstip een enorm bedrag aan schulden heb moeten aflossen. Dit bedrag was zo hoog dat er nog maar een klein beetje geld overbleef om mijn gezin te onderhouden, en ook dat is al vrijwel verdampt. Ik kan daarom niet anders dan, op dit moment althans, mijn aard enig geweld aandoen en u met klem vragen dat wat vanwege het kostgeld van uw zoon (Daniël) mij verschuldigd is, te laten uitbetalen aan mijn broer (Frans, woonachtig te Antwerpen) die u daarvoor mijn erkentelijkheid zal betuigen. Uw zoon kwam bij mij (inwonen op school), als ik mij niet vergis, op 7 april 1580. Maar op welke dag hij naar huis is teruggeroepen, weet ik niet precies. Ik weet wel dat ik op 23 februari naar Holland ben vertrokken. Maar of u uw zoon twee of drie dagen na mijn vertrek hebt teruggeroepen, zult u zelf wel het beste weten.

⁴ Vulcanius spreekt van 'creditores', hoewel hij in dit geval zelf de schuldeiser is.

Ik heb betaald, behalve het kostgeld, aan boeken en andere noodzakelijkheden, zoals blijkt uit de verantwoording die ik u gegeven heb, een bedrag van 6 florijnen 15 stuivers, zodat onder de post kostgeld en boeken mij ongeveer fl. 92 verschuldigd zijn. Als daarvan afgetrokken wordt fl. 25 die ik heb ontvangen, staan er nog 67 open. Als u die aan mijn broer betaalt, bewijst u mij een wel heel bijzondere dienst.

Verder, dat u dit doet en dat u dit verzoek dat in de zo benarde omstandigheden van mijn positie duidelijk nodig is, niet met ongenoegen tegemoet treedt, is mijn dringend herhaalde vraag. Het ga u goed, hoogedele Heer. En van mij kunt u alle ijver en plichtsbetrachting verwachten, 14 juli 1581.

De inaugurele rede werd op 21 augustus van hetzelfde jaar uitgesproken. Vulcanius had een nieuwe werkring gevonden en werd in Leiden één van de vele refugiés uit het zuiden. Ook zijn nieuwe werkgevers zouden hem weten te vinden: hij werd, behalve tot hoogleraar, meteen ook maar benoemd tot secretaris van de senaat. Hij verwierf zich een grote reputatie als classicus en als boemelaar. Een Franse geleerde, François Pithou (1543-1621), die niet begreep dat de naam Vulcanius eenvoudigweg een Latijnse weergave is van zijn familienaam De Smet, legde aan zijn landgenoten op treffende wijze de etymologische afleiding ervan uit: “*Vol* en Flamand, c’est-à-dire, plein, et *Can*, est une certaine mesure, de là ils se moquent de Vulcanius, qui était toujours ivre”.

Kees Meerhoff
Hans Oranje

Literatuur

Wij hebben in het voorafgaande artikel geput uit de literatuur over Vulcanius, die over moeilijk te verkrijgen feestbundels en plaatselijke tijdschriften verspreid is. Een bijzondere vermelding verdient het pionierswerk van Fons Dewitte, die talrijke deelstudies aan de humanist uit Brugge gewijd heeft. In de bibliografische afdeling van de studie die in het najaar van 2010 verschijnt zijn deze artikelen vermeld; wij zien daarom hier van verwijzing ernaar af.

- Cazes, Hélène (ed.), *Bonaventura Vulcanius, Works and Networks: Bruges 1540 – Leiden 1614*, Leiden (E.J. Brill) 2010.
- De Vries de Heekelingen, H. (ed.), *Correspondance de Bonaventura Vulcanius pendant son séjour à Cologne, Genève et Bâle (1573-1577)*, Den Haag (M. Nijhoff), 1923.
- Heesakkers, Chris L. (ed.), *Een netwerk aan de basis van de Leidse universiteit. Het album amicorum van Janus Dousa*, Leiden (UB en Jongbloed) 2000.
- Otterspeer, Willem, *Groepsportret met Dame, I: Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit, 1575-1672*, Amsterdam (B. Bakker) 2000.
- Thomassen, Kees (ed.), *Alba amicorum. Vijf eeuwen vriendschap op papier gezet*, Maarssen-Den Haag (G. Schwartz/SDU) 1990.
- Tentoonstellingscatalogus (zie noot 1): *Facebook in the sixteenth century. The Humanist and Networker Bonaventura Vulcanius*.